

České menšinové školství v Československé republice

Michal Šimáně

MASARYKOVA
UNIVERZITA

#495

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPIŠY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

České menšinové školství v Československé republice

Ke každodennosti obecných škol
v politickém okrese Ústí nad Labem

Michal Šimáně

**MASARYKOVA
UNIVERZITA**

BRNO 2019

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Šimáně, Michal, 1982-

České menšinové školství v Československé republice : ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem / Michal Šimáně. – Vydání první. – Brno : Masarykova univerzita, 2019. – 218 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity = Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, ISSN 1211-3034 ; 495)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstřík

ISBN 978-80-210-9410-9 (brožováno)

* 37.09 * 373.3 * 37.014.5 * 323.15 * (=162.3);(=112.2) * 316.72/.75 * (437.31) * (048.8)

– školství – Československo – 1918-1938

– základní školy – Československo – 1918-1938

– vzdělávací politika – Československo – 1918-1938

– národnostní menšiny – Československo – 1918-1938

– Češi a Němci – Československo

– menšinové školy

– Ústí nad Labem (Česko : okres : 1868-1949) – společenské poměry – 1918-1938

– monografie

37.09 - Organizace výuky a vzdělávání [22]

Recenzovali: doc. PhDr. Vladimír Jůva, CSc. (Masarykova univerzita)

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)

Na obálce byla použita Fotografie II. třídy české školy v obci Neštětice ze školního roku 1927/1928 (Školní kronika české obecné školy v Neštětích, 1919–1933, Archiv města Ústí nad Labem).

© 2019 Masarykova univerzita, Michal Šimáně

ISBN 978-80-210-9410-9

ISBN 978-80-210-9411-6 (online ; pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9411-2019>

Obsah

ÚVOD	7
1 UKOTVENÍ VÝZKUMU ČESKÝCH MENŠINOVÝCH ŠKOL V TEORII ... 9	
1.1 Co chápat pod pojmem česká menšinová škola?	9
1.2 Proč zkoumat české menšinové školy?	10
1.3 Co o českých menšinových školách již víme?	12
1.4 Dějiny každodennosti jako nový přístup k výzkumu českých menšinových škol	19
1.5 Na co se ve výzkumu českých menšinových škol zaměřit?	25
1.6 Prameny a metody výzkumu	29
2 VZNIK ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY A „VĚNO“	
RAKOUSKA-UHERSKA	37
2.1 Vznik samostatného Československa	38
2.2 Národnostní menšiny v Československu	40
2.2.1 Německé obyvatelstvo a jeho vztah k ČSR	46
2.2.1.1 Období nejistoty	47
2.2.1.2 Od spolupráce k rozkolu	52
3 ŠKOLSTVÍ V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE	57
3.1 Obecná charakteristika stavu školství v období první republiky	57
3.2 Obecné školství	61
4 MENŠINOVÉ ŠKOLSTVÍ	70
4.1 Rakousko-uherské preludium	70
4.2 Československý part	73
4.3 Hlasy německého obyvatelstva	75
5 POLITICKÝ OKRES ÚSTÍ NAD LABEM	82
5.1 Rozvoj oblasti	82
5.1.1 Příklad českého obyvatelstva	85
5.1.2 Rozvoj v období první republiky	91
5.2 Zřizování škol	94
5.2.1 Cesta k prvním českým školám	95
5.2.2 Nezdvořilým hostem	99
5.2.3 Provizorium	104

5.2.4	Nekonečné hledání	105
5.2.5	Ve vlastní budově	109
5.2.6	Vnitřní uspořádání českých škol v získaných prostorech	112
5.3	Učitelé	115
5.3.1	Příchod učitelů do Ústí nad Labem	115
5.3.2	Vzdělání menšinových učitelů	119
5.3.3	Platové ohodnocení	124
5.4	Vyučování a žáci	127
5.4.1	Zahájení školního roku	127
5.4.2	Během školního roku	130
5.4.2.1	Jazykové vyučování a jeho dopad na výuku dalších předmětů	134
5.4.2.2	Školní vycházky a výlety jako součást výuky	137
5.4.2.3	Kázeň a tresty	138
5.4.3	Závěr školního roku	139
5.4.4	Žáci mimo školní vyučování	140
5.5	Vztahy mezi školou a obcí	143
5.5.1	Reputace v obci	143
5.5.2	V soukolí politiky	149
5.5.3	Pro zdraví žáků	152
ZÁVĚR		156
SUMMARY		165
SEZNAM ZKRATEK		169
SEZNAM GRAFŮ, TABULEK A OBRÁZKŮ POUŽITÝCH V TEXTU		170
SEZNAM PŘÍLOH		171
BIBLIOGRAFIE		173
	Archivní prameny	173
	Paměti	177
	Legislativní normy	177
	Literatura	179
REJSTŘÍK		215

ÚVOD

Od dob Marie Terezie až do současných dnů tvoří nedílnou a podstatnou součást života dětí žijících na našem území nejenom každodenní radosti a strasti, které toto období dětem přináší, ale i povinnost navštěvovat základní školu. Zatímco dnes se jeví dostupnost základního vzdělání v českém jazyce jako naprosto samozřejmá záležitost, nad kterou se zamyslí jen málokdo, v naší historii se jednalo o citlivou otázku vyvolávající mnoho konfliktů. Požadavek Jana Amose Komenského ze 17. století o vedení vyučování v mateřském jazyce se od vzniku povinné školní docházky v českém prostředí jen těžce prosazoval. Bylo to vlivem mnoha okolností, které byly utvářeny obecným politickým, hospodářským či kulturním vývojem našeho státu. Jednu z kapitol tohoto „zápasu“ o prosazení možnosti vzdělávat české děti v jejich mateřském jazyce tvoří i české menšinové školy v období první Československé republiky.

Ty v této době vznikaly zejména v pohraničních oblastech, kde vedle sebe žili převážně obyvatelé německé a české národnosti, přičemž německé obyvatelstvo to české početně značně převyšovalo. Zatímco v období Rakouska-Uherska úřady k žádostem o zřízení české školy byly nejednou hluché a mnohé české děti se musely spokojit s výukou v německém jazyce, vznik Československa s sebou přinesl svěží vzduch slibující i nové naděje pro změnu dosavadního stavu.

Právě naplňování těchto nadějí sleduji v této knize. Konkrétněji řečeno, předmětem textu je české menšinové školství v období první Československé republiky. Jedná se přitom o téma, kterému věnuji pozornost již od svého bakalářského studia, kdy jsem se s problematikou menšinového školství setkal poprvé. Mou fascinací tímto tématem lze přitom vysvětlit velmi jednoduše. Mým rodištěm je Ústí nad Labem, tedy jedna z oblastí, ve kterých české menšinové školy vznikaly. Zájem o historii města, ve kterém jsem prožil dětství, společně s mou zvědavostí

a studiem oborů historie a pedagogiky na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (FF MU) mě nakonec dovedl až k vratům Archivu města Ústí nad Labem AmUL, kde jsem zjistil, že materiály týkající se menšinových škol byly od svého založení do archivu v podstatě nedotčeny. Téma dosud nebylo nikým zpracováno. Předemnou se tak rázem otevřela pomyslná neprozkoumaná země, „kde žijí draci“. Nebylo tedy nic jednoduššího než se dobře vystrojil potřebným vybavením a vydat se na dlouhou, místy strastiplnou, ale v konečném důsledku velmi zajímavou cestu.

Konkrétním cílem publikace je prozkoumat a popsat každodenní život českých obecných menšinových škol v politickém okrese Ústí nad Labem v letech existence první Československé republiky. Při své „výzkumné cestě“ jsem přitom zvolil přístupy makro- a mikrohistorie. České menšinové školy sleduji tedy nejenom v širších celospolečenských souvislostech, ale i na základě poznání každodenního života těchto škol. Vedle těchto méně využívaných přístupů jsem se ovšem dále „vystrojil“ tradičními metodami historického výzkumu a v některých případech i méně tradičním přístupem vizuální historie.

Výsledky mé „cesty“ předkládám v pěti hlavních kapitolách. Po nezbytném teoreticko-metodologickém vymezení problematiky v dalších třech kapitolách zachycuji celospolečenský vývoj v období první republiky, který ovlivňoval každodenní život zkoumaných škol. Zajímám se zejména o výchozí pozice nově ustanoveného státu, důležité pro jeho další vývoj a česko-německé vztahy, které v životě českých škol v pohraničních oblastech hrály jednu z významných rolí. Ve třetí a čtvrté kapitole se soustředím na problematiku školství v první republice s důrazem na jeho specifickou část – menšinové školství. Následující pátá kapitola je zaměřena na konkrétní menšinové školy v politickém okrese Ústí nad Labem. Vedle seznámení s vývojem tohoto okresu se dále věnuji tématu zřízení těchto škol, učitelům, kteří na školách vyučovali, vyučování a žákům. Knihu pak zakončuji kapitolou, ve které sleduji vztah těchto škol s obcemi, v nichž školy fungovaly. V závěrečné kapitole poté propojuji poznatky o školách z ústeckého okresu s širším celospolečenským vývojem a naznačuji možnosti dalšího výzkumu i jeho úskalí, čímž celou knihu uzavírám.

1 UKOTVENÍ VÝZKUMU ČESKÝCH MENŠINOVÝCH ŠKOL V TEORII

Než přistoupím ke zpracování tématu, je nutné vysvětlit teoretické a metodologické ukotvení problematiky českých obecných menšinových škol. Nejprve věnuji pozornost významu výzkumu tohoto tématu a následně nastiňuji současný stav řešení této problematiky, a tedy i současný stav našeho poznání o ní. Závěry tohoto přehledu jsou i teoretickým východiskem pro formulaci hlavního výzkumného cíle knihy. V návaznosti na výzkumný cíl publikace popisují metodologická východiska výzkumného šetření. Hlavní důraz přitom kladu na možnosti zkoumání problematiky českých menšinových škol na základě přístupu tzv. dějin každodennosti. Na základě teoretického a metodologického ukotvení výzkumného cíle poté formuluji hlavní výzkumnou otázku a specifické výzkumné otázky. V závěru této části věnuji pozornost rozboru nejdůležitějších použitých pramenů a charakteristice použitých metod s konkrétními příklady jejich užití v rámci výzkumu.

1.1 Co chápat pod pojmem česká menšinová škola?

Předmětem mého výzkumu jsou české obecné menšinové školy v období první Československé republiky. Ovšem již definování pojmu české obecné menšinové školy je poměrně problematické. Důvodem je skutečnost, že žádné základní školské zákony takovéto školy neuvádějí. Podle základních školských zákonů Rakouska-Uherska¹ i Československé republiky² se jednalo o obecné školy. Tedy bez ohledu na to, zda

1 Hasnerův zákon (říšský školský zákon) z roku 1869 a jeho novela z roku 1883 (viz Číslo 62, 1869; Číslo 53, 1883).

2 Tzv. Metelkův zákon (upravující otázky zřizování obecných a měšťanských škol) z roku 1919 a tzv. malý školský zákon z roku 1922 (upravující obsah výchovy a vyučování na obecných a měšťanských školách). Více viz Číslo 189, 1919; Číslo 295, 1920.

vznikaly v národnostně homogenních či heterogenních oblastech. Jedinou výjimkou byl zákon č. 292/1920³ připravovaný v souvislosti se změnou školní správy v období první republiky. Zákon však nikdy nevyšel ve svém plném znění v platnost. Připravovaná definice byla státními orgány i přes konečné zamítnutí zákona vnímána i tak jako neuspokojivá. Prozrazují to materiály z porady vedení Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO), která byla svolána za účelem vyřešení problematického znění definice. Z materiálů je patrná jistá bezradnost úředníků.⁴ Ti totiž nakonec stanovili, že „bližší výklad pojmu menšinové školy podán nebude a že stanoviti, která škola je menšinová a která ne, bude ponecháno rozhodování od případu k případu“ (Pojem „menšinová“ škola, s. 13).

Vzhledem k nejednoznačnosti v používané terminologii se pojem menšinové školy od dob Rakouska-Uherska používal v praxi i publicistice pro školy, které vznikaly v oblastech, kde většinové obyvatelstvo mluvilo jiným jazykem, než jakým bylo vedeno vyučování na dané škole (Měchýř, 1996; Trapl, 2003). To platilo například nejen pro české školy vznikající v československém pohraničí, ale například i pro německé školy vznikající ve vnitrozemských ryze českých oblastech, či stejně tak pro polské menšinové školy apod. Situace je o to komplikovanější, že pod pojmem menšinové školy se zároveň rozuměly například i české školy existující v zahraničí. Například ve Vídni, v rumunském Banátu či Velké Británii. Tato „tradice“ pak přetrvávala až do dnešních dnů, což se odráží i v některých současných českých odborných textech (např. práce Moravcové, 2006a; 2006b).

V této publikaci navazuji na tuto tradici a rovněž se držím zažitého pojmu menšinové školy či menšinové školství. Pod českými obecnými menšinovými školami ovšem chápu pouze ty školy, které vznikaly na našem území v období první republiky. Nikoliv tedy školy v zahraničí.⁵

1.2 Proč zkoumat české menšinové školy?

Pro výzkum dějin českých menšinových škol existuje několik důvodů. V první řadě menšinové školy představují zvláštní typ školství, který je charakteristický pro naše dějiny v období 19. a první poloviny 20. století. Jednalo se o určitý odraz

3 V této souvislosti je prvorepublikové školské zákonodárství poměrně chaotické. Například Metelkův zákon, který byl využíván zejména pro zřizování škol v jazykově smíšených oblastech, o menšinových školách vůbec nepojednává. Definovány měly být právě až tímto zákonem s odkazem na Metelkův zákon. Vzhledem k nejednoznačnosti v používané terminologii se tyto školy začaly oficiálně od roku 1921 nazývat státními školami národními. V praxi i publicistice se ovšem nadále pojem menšinové školy používal dál (Trapl, 2003).

4 Vedle jiných se porady účastnil například autor tzv. Metelkova zákona Jindřich Metelka jako viceprezident zemské školní rady v Praze.

5 Pro větší přehlednost textu v publikaci používám pro české obecné menšinové školy i zkrácené tvary české menšinové školy, menšinové školy apod., pokud nebude uvedeno jinak.

emancipačních snah českého národního hnutí, jehož počátky můžeme pozorovat již na přelomu 18. a 19. století. V této době byly české země součástí rakouské monarchie a dominantní postavení ve společnosti mělo německé obyvatelstvo. Právě na přelomu 18. a 19. století dochází i k rozvoji českého školství. Česká škola a učitelé byli v rámci snah o jazykové, sociální, kulturní a ekonomické vyrovnání s německým obyvatelstvem nahlíženi jako jeden z nejdůležitějších prvků těchto snah. Lze říci, že česká škola a český učitel byli vnímáni jako ochránci, či dokonce zachránci českého národa (Kasper, 2013).

Ve druhé polovině 19. století sice dochází v obecné rovině k vyrovnání stavu mezi českým a německým školstvím v otázce prosazení českého jazyka jako jazyka vyučovacího na elementárních školách, ale zároveň začíná i nová etapa „boje“ o českou školu v pohraničních oblastech (podrobněji viz např. Měchýř, 1996; Rýdl, 2004; Kyogoku, 2003). Od poloviny 19. století totiž v monarchii dochází k výraznému ekonomickému rozvoji. Nově vznikající průmyslová centra v pohraničních oblastech představovala pro české obyvatelstvo lákavou příležitost a zároveň možnost pracovního uplatnění. Příchod Čechů do pohraničí, osídleného převážně německým obyvatelstvem, postupem doby doprovázely i snahy o zřízení českých škol. Požadavky Čechů společně se stále rostoucím přílivem českého obyvatelstva původní německé obyvatelstvo ovšem začalo vnímat jako určité ohrožení svého dosavadního dominantního postavení v oblasti.

Právě zde se otevírá prostor i pro další dimenzi týkající se tématu v názvu kapitoly. Tím jsou obecně česko-německé vztahy zejména po vzniku Československé republiky. V této době se dosud většinové německé obyvatelstvo stává v novém státě menšinovým. Jde tak o další z významných milníků utváření těchto vztahů, které se, jak známo, vyostřily po konci druhé světové války. Tyto vztahy můžeme obrazně řečeno chápat jako složitou mozaiku, která je uspořádána z mnoha rozličných větších či menších střípků, které dostávaly svou podobu v každodenním soužití obou národů. Jedním z takovýchto nikoliv nevýznamných střípků je i menšinové školství.

Sledování vývoje českých obecných menšinových škol, které vznikaly v německém pohraničí, tak odhaluje i momenty týkající se vzájemného soužití a dopadů tohoto soužití mezi českým a německým obyvatelstvem. Aktuálnost této problematiky je zřejmá i z mnohých politických debat či vystupování některých politických uskupení v rámci řešení otázky česko-německých vztahů, na jejichž utváření mělo tehdejší školství vliv.

Otázka menšinového školství je významná i z toho důvodu, že mnohé aspekty národního rozvoje nemohou být skutečně pochopeny, aniž by byla vzata v úvahu funkce školy jako nejdůležitější národní instituce (Kuzmin, 1981). Ve své době totiž české menšinové školy pomáhají v daných oblastech zvyšovat sociální postavení zde žijících Čechů a zároveň zvyšují pravděpodobnost uchování si národní identity na těchto jazykově smíšených územích.

V neposlední řadě je zkoumání českého obecného menšinového školství v pohraničních oblastech aktuální i z toho důvodu, že po roce 1945 se tyto školy staly základem pro tvorbu nové školské sítě, která je tématem výzkumu např. Kučerové (2012) či Kučerové a Kučery (2009).

1.3 Co o českých menšinových školách již víme?

Výzkumy týkající se vývoje našeho národního školství mají v české pedagogice dlouholetou historickou tradici. Například již v roce 1897 vydává Jan Šafránek (1897) publikaci s názvem *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od r. 1769–1895*, ve které se částečně věnuje i menšinovému školství na území dnešních Čech. Během existence rakousko-uherského státu dále vyšlo i dílo Abby Faimonové (1909) *Dějiny školství rakouského po roce 1848 se zvláštním zřetelem na školství české*. Oproti Šafránkovi sleduje tato autorka problematiku školství sice až od druhé poloviny 19. století, nicméně na rozdíl od něj se věnuje popisu obecného vývoje v rámci celého rakouského soustátí. Tedy vývojem školství nejenom v oblasti dnešních Čech, ale také Moravy a Slezska. Další významnější dílo z tohoto období pochází až z roku 1918. Jedná se opět o text od Jana Šafránka (1918), který nese název *Školy české*. Jde o rozsáhlou publikaci, ve které autor zachycuje poměrně detailním způsobem vývoj českého školství od roku 1848 až po začátek první světové války. Ačkoliv je publikace zaměřena na popis vývoje všech stupňů školství, otázka českých obecných menšinových škol je zde řešena velice podrobně na několika desítkách stran. Lze ji proto označit za jednu z nejvýznamnějších publikací popisujících tuto problematiku, která v mnoha ohledech (zejména svým detailním popisem vývoje této problematiky v období Rakouska-Uherska) nebyla dodnes překonána.

Po vzniku samostatného státu se problematika menšinových škol objevuje v podstatě jen v dílech Otakara Kádnera (1931a; 1931b) *Školství v republice Československé a Vývoj a dnešní soustava školní*. Ve svých dílech Kádner poskytuje historický přehled českého školství na našem území od nejstarších dob do současnosti. Zároveň představuje vývoj školství v prvním desetiletí existence Československé republiky. Přestože je jeho výklad o vývoji školství na našem území rozsáhlý, odvíjí se v obecné rovině a českému menšinovému školství věnuje v podstatě jen pár odstavců. V nich řeší pouze vydání Metelkova zákona a jeho dopad na růst počtu českých škol v pohraničí. Jiné významnější dílo z oblasti dějin pedagogiky a školství z tohoto období, které by se problematice menšinového školství věnovalo, přitom nemáme k dispozici.

V období nacistického útlaku vychází během let 1938–1940 třídílná *Pedagogická encyklopedie* Otakara Chlupa, Josefa Kubálka a Jana Uhra. První díl této publikace z roku 1938 vedle jiných hesel obsahuje i heslo *Československé školství*. Jedná se

o text o několika desítkách stran mapující problematiku prvorepublikového školství. Zaměřuje se na jednotlivé typy škol, které v této době existovaly. Součástí je i zaměření na problematiku menšinových škol, kterým je věnována samostatná kapitola. V té autoři shrnují problematiku menšinových škol od dob Rakouska-Uherska až po dobu první republiky. Výklad je přitom zaměřen zejména na vydání Metelkova zákona a jeho dopady pro československé školství, je doplněn i některými statistickými daty (např. o počtu menšinových škol a žáků).

V období komunistického Československa (1948–1989) vyšla řada děl mapujících problematiku školství v období 19. a 20. století na našem území. Například publikace od Josefa Cacha (1956), významného historika pedagogiky a školství, *Dějiny české pedagogiky*⁶. Problematika českého menšinového školství je tu zmíněna ovšem minimálně v rámci obecného vývoje pedagogiky a školství na našem území. Podobným způsobem se téma českého menšinového školství objevuje i v řadě jiných známých děl z tohoto období. Například v textech Josefa Váni (1961) *Dějiny pedagogiky* či v dílech od Miroslava Somra (1987; 1983) *Dějiny školství a pedagogiky* či v jeho *Některých směrech a snáhách o reformu české školy*. Dále například v publikaci od Vladimíra Štveráka (1983) *Stručné dějiny pedagogiky*. I v těchto případech se jedná o různé vysokoškolské texty sloužící studentům ke studiu. Tématu českých menšinových škol v nich je proto věnována pouze nepatrná pozornost.

Vedle těchto publikací, které se soustředí na vývoj výchovy a vzdělávání na našem území od nejstarších dob, se v této době objevují i texty zaměřující pozornost pouze na 19. a 20. století. Příkladem jsou publikace od Jaroslava Kopáče (1968; 1971) *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914* a *Dějiny školství a pedagogiky v Československu*. V obou svazcích se autor zabývá nejenom vývojem školství v období let 1867–1928⁷, ale i hlavními osobnostmi české pedagogické vědy. Téma českých menšinových škol je zde ovšem opět zredukováno pouze do několika odstavců. Podobně lze vnímat i publikaci od Růženy Váňové (1986) *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. I její text má sloužit především jako učebnice pro studenty pedagogických fakult. Pozornost tak věnuje zejména základním událostem, jako je problematika vývoje elementárního školství od dob tereziánských reforem až do počátku období komunismu. Otázky menšinového školství ve svém výkladu shrnuje pouze v jednom odstavci, ve kterém zmiňuje Metelkův zákon a jeho význam z hlediska zabránění germanizace českého pohraničí.

Přesto i v tomto období vznikla některá díla, která problematice českého menšinového školství věnují větší pozornost. Například publikace *Vývoj českého školství* od Zdenky Veselé (1988). Tato studie, časově vymezená tereziánskými reformami

6 Jedná se o učební text pro vysokoškolské studenty.

7 Text *Dějiny školství a pedagogiky v Československu* se věnuje pouze prvnímu desetiletí existence první republiky. Druhému desetiletí (1928–1938) se měl věnovat druhý díl, který ovšem pravděpodobně nikdy nevyšel. Ani v rámci internetové služby jednotné informační brány (www.jib.cz) se mi text nepodařilo dohledat.

a rokem 1948, poskytuje pohled na vývoj českého elementárního a středního školství. V rámci tohoto výkladu pak autorka věnuje (ve srovnání s jinými publikacemi z tohoto období) výrazný prostor i pro otázku českých obecných menšinových škol. Její popis se ovšem omezuje pouze na dobu Rakouska-Uherska. O menšinovém školství v letech první Československé republiky se autorka nezmiňuje.

Jiným dílem zahrnujícím v širším měřítku i problematiku českého obecného menšinového školství je text ruského historika pedagogiky a školství Michaila N. Kuzmina (1981) *Vývoj školství a vzdělání v Československu*. Autor k této problematice přitom v porovnání s jinými publikacemi přistupuje netradičně, a to pomocí historické statistiky. Na základě této metody poté v textu předkládá popis vývoje školských systémů a rozvoje gramotnosti na území Československa od tereziánských reforem až po období první Československé republiky. Svůj text zároveň doprovází i pohledem na obecný vývoj školství podložený dobovou legislativou. Zajímavý je přitom fakt, že v rámci období Rakouska-Uherska této problematice nevěnuje – kromě několika vět – pozornost. České obecné menšinové školství se pro autora stává důležitým tématem až v rámci výkladu o vydání Metelkova zákona a jeho dopadu na obecné školství.

Krátce po sametové revoluci v roce 1989 vycházejí další díla z oblasti dějin pedagogiky a školství zachycující v různém rozsahu vývoj této problematiky na našem území. Za zmínku jistě stojí rozsáhlé dílo kolektivu autorů v čele s Josefem Cachem, Karlem Rýdlem, Josefem Valentou a Růženu Váňovou s názvem *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. Tato monumentální práce je rozdělena do čtyř dílů o několika svazcích vydaných průběžně během let 1988–1992 a zachycuje vývoj pedagogiky a školství na našem území od doby Jana Amose Komenského až po druhou polovinu 20. století. Z hlediska tématu této knihy je pak důležitý čtvrtý díl s názvem *Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem* od Váňové, Rýdla a Valenty (1992). V tomto díle autoři poskytují ucelený obraz vývoje obecného, středního a učitelského vzdělávání v rozmezí let 1848–1939. Vedle obecného popisu vývoje těchto typů škol nechybí ani exkurz do oblasti menšinového školství. Pozornost je ovšem věnována spíše událostem před rokem 1918. Tedy o podobě menšinového školství v období první republiky publikace mnoho neprozrazuje. Přesto jako celek toto dílo představuje komplexní popis vývoje dějin pedagogiky a školství na našem území a jako takové v podstatě do současnosti nebylo překonáno.

Během dalších let můžeme být svědky určitého útlumu zájmu o zpracování témat z oblasti dějin pedagogiky a školství v 19. a 20. století v ucelnější monografii ze strany našich historiků pedagogiky a školství. Témata z této oblasti se objevují minimálně, a to pouze v textech zveřejněných v různých sbornících. Jedním z nich je i *Profesionalizace akademických povolání v 19. a první polovině 20. století*, ve kterém Jaroslav Koča (1996) představuje pohled na vývoj učitelského povolání na přelomu 19. a 20. století. Podobně jako Růžena Váňová (1996) ve sborníku *Hledání učitele:*

škola a vzdělání v proměnách času. Problematika menšinových učitelů je zde ovšem zmíněna minimálně. Jedná se opět o obecný popis vývoje této profese a problémů spjatých se vzděláváním učitelů v daném období. Oba texty je přitom možné považovat za důležitý zdroj poznání problematiky českého menšinového školství, protože český učitel druhé poloviny 19. století je chápán jako představitel české kultury a iniciátor vzniku menšinových škol.

Určité „bílé místo“ v problematice českého obecného menšinového školství vyplňuje v polovině devadesátých let historik, zaměřující se spíše na novodobé československé dějiny než na dějiny pedagogiky a školství, Jan Měchýř (1996). A to svou sborníkovou statí s názvem *České menšinové školství v Čechách 1867–1914*. V podstatě se jedná o první text věnující se této problematice v širším měřítku od vydání Šafránkova díla *Školy české*. Ve svém článku se věnuje problematice zřizování a otevírání českých škol v severních Čechách v období Rakouska-Uherska, konkrétně v obci Duchcov. Upozorňuje mimo jiné i na problémy v rámci česko-německých vztahů, které vyvěraly z řešení školských otázek na tomto území. Tedy téma, které v rámci výše popsaných publikací z období komunismu nenajdeme. Přestože se jedná o text, který přímo nesouvisí s tématem této knihy – neřeší totiž problematiku českého menšinového školství v období první republiky – jedná se o důležitý zdroj poznání „kořenů“ této problematiky v souvislosti s územím severních Čech. Tedy oblasti, kam spadá i prvorepublikový okres Ústí nad Labem, na který je tato publikace zaměřena.

Populární růst zájmu o problematiku vývoje školství v 19. a 20. století z řad historiků pedagogiky lze opět zaznamenat až po roce 2000. V následujících letech byly vydány nejen monografické práce zahrnující toto období, ale i řada sborníkových či časopiseckých článků. Problematika českých menšinových škol je zmíněna například v knize Elišky Walterové (2004) s názvem *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti*. V rámci svého výkladu stručně popisuje i vývoj naší vzdělávací soustavy od tereziánských reforem po současnost. Zejména v části týkající se školství v období první republiky autorka představuje dosud nepublikovaný ucelený přehled základních událostí týkajících se vývoje menšinového školství v tomto období.

Obdobných přehledových statí vyšlo v této době více. Jedná se například o texty od Karla Rýdla (2006; 2010b) *Historický vývoj českého vzdělávání do roku 1989* či *K vývoji správy a řízení školství v českých zemích*. Oba přehledy přinášejí vhled do problematiky vývoje školství na našem území od dob Marie Terezie až do roku 1989, ale bez jakékoliv zmínky o českém menšinovém školství. Z hlediska tématu této knihy ta díla ovšem považuji za důležitá, protože poskytují zcela jasný přehled o obecném vývoji nejenom školství, ale i jeho administrativního a legislativního zajištění apod.

Podobně jako v polovině devadesátých let i na počátku tohoto století vychází sborníková studie týkající se přímo problematiky menšinového školství. Autorem je znalec zaměřující se opět spíše na oblast novodobých československých

obecných dějin než na oblast dějin pedagogiky a školství Miloš Trapl (2003). Ten ve svém článku *České menšinové školství v letech 1918–1938* sleduje zřízení a otevření českých menšinových škol v Československu. Uvádí přitom nejenom politické souvislosti, ale zabývá se i finanční stránkou zřízení těchto škol či problémem zajištění učitelů a funkcí různých ochranných jednot, jako byla Národní jednota severočeská (NJS) nebo Ústřední matice školská (ÚMŠ) aj. Jednotlivým tématům se autor věnuje velmi stručně. Zajímá ho pouze základní vývoj, problematiku nestuduje do hloubky. Přesto jeho text představuje první ucelenější pohled na problematiku menšinového školství v období první Československé republiky a společně s poznámkovým aparátem tohoto článku je neocenitelným přínosem.

Obdobným způsobem je zpracován i článek od japonského historika Toshiaky Kyogoka (2003) s názvem *Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století*. Jedná se o další sborníkový text, ve kterém je řešena problematika českého obecného menšinového školství. Tentokrát ovšem z prostředí Moravy v době Rakouska-Uherska.

Problematika českého obecného menšinového školství se v monografické publikaci objevuje znovu až v roce 2007 v díle Tomáše Kaspera (2007) s názvem *Výchova, či politika?*. Autor se v ní zabývá problematikou výchovně politických aspektů sudetoněmeckého pedagogického reformismu v letech 1918–1933. Součástí tohoto díla je pak kapitola zaměřující se na reakce sudetoněmeckého učitelstva na vznik Československa, ve které se autor zabývá mimo jiné i Metelkovým zákonem z roku 1919 a dopady jeho vydání na česko-německé vztahy v oblasti školství.

Nutno dodat, že právě publikace Tomáše Kaspera či Dany Kasperové představují v poslední době jisté oživení problematiky českého menšinového školství. Tato problematika se objevuje totiž i v řadě jejich sborníkových či časopiseckých článků. A to nejen v rámci českého odborného tisku, ale i v zahraničí. Příkladem mohou být články *Školsko-politická diskuse v Československu v letech 1918–1933*, ve které Kasper (2006) věnuje pozornost Metelkovu zákonu z roku 1919. Nebo *České učitelstvo mezi sjezdy československého učitelstva 1870–1880 v diskusi Posla z Budče*, kde tentýž autor (2013) řeší na základě analýzy dobového periodika úlohu českého učitelstva v rámci národní emancipace v průběhu existence Rakouska-Uherska. Podobnou tematiku lze sledovat i v jednom ze zahraničních článků Kaspera a Kasperové (2013) s názvem *Die berufliche und nationale Emanzipationen der tschechischen Lehrerschaft im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts. Motive, Ziele, Erfahrungen und Reflexionen*.

Zahraníční studie

Problematika menšinového školství na našem území v období Rakouska-Uherska a první Československé republiky je sledována nejenom v českých, ale i v zahraničních textech. Vzhledem ke společné historii Čechů a Němců v těchto dějinných etapách se jedná zejména o práce německé provenience.

Mezi nejvýznamnější dílo z tohoto pohledu patří obsáhlá kniha Thea Keila (1967) *Die deutsche Schule in den Sudetenländern*. V ní se autor postupně zabývá vývojem školství na našem území od dob Marie Terezie až po období vysídlení Němců z Československé republiky. Pozornost přitom věnuje všem stupňům školství a typům škol. Publikace je cenná zejména tím, že přináší informace související s činností MŠANO ve prospěch českých menšinových škol v období první Československé republiky. Dílo tak poskytuje pohled na problematiku českých menšinových škol z jiného úhlu pohledu, než poskytují publikace české provenience.

Podobně významný je i odborný článek *Das tschechoslowakische Bildungswesen vor dem Hintergrund des deutsch-tschechischen Nationalitätenproblems* od Andrease Reicha (1995). Autor se v něm zaměřuje přímo na československé školství v období první republiky. Sleduje přitom dopady Metelkova zákona na německé školství a česko-německé vztahy.

Vedle těchto publikací jsou pro výzkum českých obecných menšinových škol významná i německy psaná díla, která vznikala v období existence první republiky či těsně před jejím vznikem. Jedná se například o publikaci od Augusta Wotawy (1918) *Das tschechische Schulwesen*, ve kterém je sledován vývoj českého školství od dob Marie Terezie a obsahuje důkladný popis zejména situace na Moravě. Přímá reakce na vydání Metelkova zákona je obsažena v díle od neznámého autora *Unsere deutschen Schulen und das Vernichtungsgesetz z roku 1920*. Přestože se jedná o emocionální reakci na vydání Metelkova zákona, který je v díle chápán jako útok na německé školství, obsahuje zajímavé postřehy autora, které dokreslují problematiku českých menšinových škol v Československu. Při studiu tohoto díla je ovšem nutná jistá obezřetnost, protože některé údaje sloužily zejména pro podporu německých snah o utlumení dopadů Metelkova zákona na německé školství. Podobně obezřetně je potřeba přistupovat i k dílům Huga Simma⁸. Simm v roce 1930 publikoval z hlediska studované problematiky významné dílo s názvem *Die deutsche Schule in der Tschechoslowakei: Eine Kritik des Schulvoranschlages 1930 – ein dringlicher Appell nach nationaler Selbstverwaltung im Schulwesen*. Jedná se o dílo, které poskytuje pohled sudetoněmeckých politiků na vývoj československého školství a německých škol v rámci Československa. Přestože je text místy zaujatý vůči československým školským orgánům a československému školství obecně, poskytuje významné informace, které obohacují naše poznání o problematice českých menšinových škol (např. v otázkách jejich zřízení).

Další texty německé provenience týkající se problematiky prvorepublikového školství lze zařadit spíše již mezi paměti či memoárovou literaturu. Jedná se například o práci Aloise Toppelta (1969) *Die deutschen Schulen und ihre Lehrer zwischen*

8 Hugo Simm (1890–1966) byl československý politik německé národnosti, který v období první republiky působil v Národním shromáždění za Německou národněsocialistickou stranu dělnickou (DNSAP). Po roce 1945 byl aktivní v Sudetoněmeckém krajanském sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft Bundesverband, dále SL).

Königreichwald und Schwitschin. Königshof z roku 1969 či o text Willibalda Goldbacha (1998) *Siertsch/Borschim: zwei böhmischer Dörfer: ihr Werden, ihre Kirche, ihre Schule, ihre Menschen, die Vertreibung ihrer deutschen Bewohner* z roku 1998. Tato díla jsou významná z několika důvodů. Jedná se o texty, které jsou založeny na vzpomínkách bývalých sudetoněmeckých obyvatel, kteří byli vysídleni po roce 1945 z Československa. V rámci svých vzpomínek se vrací i k otázkám školství. Věnují se přitom popisu obrazu německých škol v obci či okresu, ve kterých žili do svého vysídlení. Přitom si všímají i problematiky českých menšinových škol v těchto oblastech. Jedná se tak o jedinečné texty, které zachycují dobovou realitu, jež v jiných dílech není doposud zachycena (zejména historie jednotlivých německých škol v období první republiky). Zároveň poskytují zajímavé postřehy o českých školách, které zde v období první Československé republiky byly zřizovány. Velmi přínosná v tomto směru je publikace od Emmi-Goldrun Schellbergerové (2001) *Kindheit und Jugend in Deutsch-Böhmen: Erinnerungen an diese Zeit 1919–1946*. Ve svých pamětech totiž popisuje kromě jiného i své zkušenosti s navštěvováním české obecné menšinové školy v Ústí nad Labem během svého dětství, které časově spadá do období první Československé republiky.

Zajímavým materiálem pro doplnění německého pohledu na české menšinové školství jsou i paměti *Um Schule, Scholle, Arbeitsplatz. Erinnerungen eines sudetendeutschen Parlamentarier* již zmiňovaného Huga Simma⁹ (1968). Text je sbírkou Simmovy korespondence a vlastních pamětí, které se věnují popisu jeho politické kariéry. Některé myšlenky tohoto díla jsou věnovány i problematice českých škol v pohraničí.

Mezi důležité zdroje zachycující dobovou školskou realitu, které by neměly být v rámci výzkumu jakéhokoliv tématu z období první Československé republiky opominuty, patří bezesporu i texty Německého velvyslanectví v Praze, které byly vydány v edici pramenů pod názvem *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag*. Přestože mnoho údajů (zejména po roce 1933) je tendenčně zaměřeno proti československé vládě, obsahuje tato rozsáhlá sbírka dobových zpráv mnoho informací dokreslujících například postoj československého obyvatelstva německého původu ke zřizování českých menšinových škol v pohraničí a k českému školství obecně.

Uvedený přehled si neklade nároky na úplnost výčtu. To ostatně není cílem této části textu. Nicméně přehled naznačuje několik významných faktů. Ve zmíněných dílech s určitými výjimkami (např. Kasper, 2006; 2007) je tomuto tématu věnována pozornost, ale minimální. V textech se objevuje zejména jako stručné doplnění rozsáhlých výkladů týkajících se vývoje národního školství. Případně jako doplnění témat, která sledují jiný cíl. Popis přitom zůstává pouze u základních problémů, jako bylo například vydání Metelkova zákona v roce 1919. Dalším zajímavým zjištěním je skutečnost, že větší prostor autoři věnují problematice českého

9 Paměti byly vydány SL na základě přání v závěti Huga Simma.

menšinového školství v období Rakouska-Uherska než v období první republiky. Problematika českého obecného menšinového školství v období první Československé republiky dosud nebyla detailněji zmapována. V dílech německých autorů je pak toto téma spíše doplněním výkladů o prvorepublikovém německém školství než samostatným cílem.

1.4 Dějiny každodennosti jako nový přístup k výzkumu českých menšinových škol

Přehled zpracování tématu českých menšinových škol v dosavadních odborných studiích podaný v předchozí kapitole ukazuje, že tato problematika se nachází na okraji zájmu dějin českého školství a pedagogiky. Téma menšinových škol se v řadě studií objevuje pouze jako doplnění výkladů o vývoji českého, slovenského či německého školství na našem území v době Rakouska-Uherska či první Československé republiky nebo v souvislosti s vývojem učitelského povolání, reformním pedagogickým hnutím apod. Pro většinu těchto prací je také společné, že autoři zkoumanou problematiku sledují v širším historickém a společenském měřítku a to prostřednictvím tzv. tradičních metod historického výzkumu nebo na základě obsahové analýzy dobových periodik a legislativních norem (o zmiňovaných metodách více viz např. Disman, 2011; Hroch, 1985; Zounek & Šimáně, 2014; Zwettler, Vaculík, & Čapka, 1996). Například Kuzmin (1981) ve svém textu využívá převážně historickou statistiku. V mnoha jiných dílech je jako základní metoda využívána metoda přímá či historicko-srovnávací, případně již zmíněná obsahová analýza dobových časopisů (např. Faimonová, 1909; Měchýř, 1996; Kasper, 2013; Šafránek, 1897, 1918; Trapl, 2003 ad.). Stručně řečeno řada těchto textů vychází z tzv. dějin velkých událostí, na problematiku nahlízejí v makrohistorické perspektivě. V textu autoři tedy využívají přístup tzv. Rankeho školy, který je zaměřen na zaznamenávání velkých událostí, postav či vývoje zásadních společenských jevů v rámci národních či světových dějin (podrobněji např. Bernheim, 1931). Přitom v pozadí jejich zájmu zůstává každodenní život obyčejných lidí, kteří tyto události iniciovali (např. vývoj školských systémů, institucí apod.), případně prožívali dopady těchto událostí ve svém každodenním jednání (k tématu makrohistorie více viz např. Galtung & Inayatullah, 1997; Iggers, 2002; Munslow, 2012; Schultze, 1988; Stokes, 2001).

Dosavadní odborné studie tak tvoří jedno z východisek pro můj výzkum. Má publikace navazuje na dlouholetou tradici výzkumu národního školství a prohlubuje ji o poznání tématu menšinového školství v období první Československé republiky. Důležitým metodologickým východiskem pro můj výzkum je tak nejen výše zmíněný makrohistorický přístup, ale zejména tzv. dějiny každodennosti.

Historiografický přístup označovaný jako dějiny každodennosti představuje směr, který se začal rozvíjet v druhé polovině 20. století. V pozadí tohoto rozvoje

stál výrazný posun dobových historiků v chápání společenských změn v historii. Historikové v této době začali více poukazovat na to, že za tzv. velkými událostmi dějin nestojí jen velké anonymní masy, ale zejména individuální vůle jedinců, kteří tyto masy tvoří (Stone, 1979). Obrat v dosavadním historiografickém trendu souvisel i s odmítáním přemíry výzkumů založených na historické statistice. Svou roli sehrála i nedůvěra k dobovému stylu popisování dějinných jevů. Zejména kladení událostí jedné za druhou bez akcentu na hlubší analýzu širšího kontextu. Historikové se proto nově začali věnovat tomu, co se odehrávalo v hlavách lidí z minulosti a způsobu jejich života. Centrem jejich zájmu přestaly být „velké události“ a začali se orientovat na životní osudy a každodenní jednání obyčejných lidí.

Počátek tohoto nového přístupu je spojován s francouzskou historickou školou *Annales*. Konkrétně s jedním z jejích představitelů historikem Lucienem Febvrem, který se ve svých dílech zaměřených na Velkou francouzskou revoluci věnuje studiu života obyčejných Francouzů. Byl tak jedním z prvních historiků, kteří explicitně vyjádřili svou snahu odpoutat se od politických či událostních dějin a zaměřili svou pozornost na zkoumání dějin tzv. zdola¹⁰ (Le Goff, 1983). Jeho dílo však nebylo ve své době příliš přijímáno. Se svým přístupem byl podle Stonea (1979) mezi historiky v menšině. Situace se změnila až s nástupem následujících dvou generací školy *Annales*. Teprve s příchodem historiků, jako jsou Jacques Le Goff, Pierre Nora, Emmanuel Le Roy Ladurie, dochází k plnému rozkvětu tohoto přístupu.

Dějiny každodennosti se oproti politickým či událostním dějinám orientují zejména na životy a působení těch, kteří v historii dosud zůstávali přehlíženi. Každodennost v tomto smyslu pak může být chápána jako extrémně široký rozsah aktivit obyčejných lidí (Lüdtke in Moran, 2004). Dějiny každodennosti se tedy snaží odhalit každodenní rutinní jednání jednotlivců či skupin obyčejných lidí. Tedy aktivit, které vedou k politickým či událostním dějinám (Eckert & Jones, 2002; Lenderová, Jiránek, & Macková, 2010). V souvislosti s tématem českých obecných menšinových škol jde tedy zejména o snahu proniknout do každodenního života těchto škol prostřednictvím poznání a pochopení jednání i názorů jednotlivých aktérů podílejících se na životě dané školy.

Nový způsob zkoumání dějin s sebou nepřinesl pouze nová témata, ale i otázky, jak tato témata poznávat a jak je v rámci přístupu dějin každodennosti metodologicky uchopit (Hobsbawm, 1980). „Průkopníci“ tohoto nového přístupu našli inspiraci zejména ve výzkumných přístupech antropologie, etnologie a etnografie (Isaac, 1994; Schnepel, 1999; Stone, 1979). Z tohoto pohledu byla velmi ceněna antropologie, která ze své praxe v historii mohla nabídnout nové metody pro historický výzkum. Zejména detailní analýzu jednotlivé události a její zakotvení v detailně analyzovaném širším kontextu (Stone, 1979).

10 History from below (více viz také Iggers, 2002; Sharp, 1991).